

Stasis og pleonexia

Platon og Thukydide om sjøkrig og moral

Tormod Eide

For det som de fleste mennesker kaller fred, er bare et navn, ville lovgiveren si, i virkeligheten lever enhver stat bestandig, etter naturens lov, i en uerklært krig mot enhver annen stat. Ser du slik på det, vil du nok finne at kreternes lovgiver har ordnet alle våre institusjoner, offentlige og private, med tanke på krig. Tilsvarende har han overlatt til oss å vokte over lovene, ettersom ingen har noen fordel av andre ting, hverken gods eller virksomheter, hvis man ikke er militært overlegen, for alle de beseiredes goder tilfaller seierherrene.

Dette sitatet fra Platons *Lovene* (626a-b) gir en dekkende karakteristikk av den virkelighet antikkens grekere levde i, selv om det er spesielt doriske forhold den talende her, kreteren Kleinias, beskriver. Krigstrusselen var alltid reell, og seierherrens rett til å ta bytte var en del av krigens lov.

I det følgende er det den Platon vi møter i alderdomsverket *Lovene* som er utgangspunktet. I *Lovene* er det folks hverdag som opptar Platon, og verket er derfor en helt spesiell kilde til mange sider ved gresk dagligliv som litteraturen ellers ikke behandler, deriblant også krigens realiteter. Det kan synes sært å sammenligne den nøkternt analyserende krigshistorikeren Thukydide med den moraliserende, noen vil si trettende moraliserende, Platon i *Lovene*, men min hensikt er å vise at går vi litt dypere ned, står de likevel ikke så langt fra hverandre når det gjelder synet på hva som egentlig var galt med det athenske samfunn, hva årsaken var til at det gikk så galt på slutten av det 5. århundre f. Kr.

Det er i de innledende samtaler i *Lovene* at Kleinias og spartaneren Megillos forklarer hvorfor samfunnet, etter doriske lovgiveres oppfatning, ”bør innrettes slik at man kan beseire de andre statene i krig”. Dermed er motet den borgerlige dyd som settes i høysetet. ”Atheneren”, den navnløse tredje deltakeren i samtalen, som stort sett er den som fører ordet i *Lovene* og som betraktes som Platons talerør, er ikke imponert. Mot er bare en del, og ikke den viktigste del, av dyden; mot og fryktløshet overfor døden kan vi også ofte se leiesoldater legge for dagen, ”og de fleste av dem er både rå og hensynsløse og brutale, med ytterst få unntak er de så å si de mest stupide mennesker som finnes”.

Krig og stasis

Nå har vi to slags kriger, argumenterer Atheneren videre, ”den ene kaller vi alle *stasis*, som er den verste av alle kriger, den andre gjelder konflikter med en ytre fiende og andre folkeslag, og den er langt mindre ødeleggende enn den første”. Skal borgerne kunne ”bevare sin lojalitet og integritet under en *stasis*-tilstand”, dvs. under en borgerkrigstilstand, er ikke mot tilstrekkelig, da må man sitte inne med en kombinasjon av alle verdifulle borger-egenskaper (*xym-pasa arete*).

Her kan vi ikke unngå å tenke på Thukydid's beskrivelse av borgerkrigen på Kerkyra i 3. bok av *Peloponneserkrigen*, en beskrivelse som etter hvert glir over i hans berømte analyse av borgerkrigens vesen generelt, og det kan vel godt hende at også Platon har hatt denne beskrivelsen i tankene her. Det er nettopp det moralske aspekt ved borgerkrigens ødeleggende virkning som opptar Thukydid, men mens han gir leseren innsikt ved sin skarpe og nådeløse analyse, er Platon i *Lovene* ensidig moraliserende.

Men på tross av at Platon først understreker at det moralske ideal, *arete*, er en helhet, er det på det militære område likevel personlig mot som står sentralt i *Lovene*. I all sin omtale av krig og av forberedelse til krig, er det testingen av borgerens karakter som er det sentrale. Platon har ingen sympati for smarte strategier, selv ikke når resultatet er vellykket, dersom det ikke er gjennom manns mot resultatet er oppnådd. Denne holdningen viser seg også i Platons besynderlige omtale av jakt i *Lovene*. Det er ”de jaktformer som styrker de unges moral” som kan godkjennes. Fangst ved hjelp av snarer, feller og nett er latmannsjakt; den eneste jakt som Platon anbefaler, er den hvor byttet blir nedlagt ”gjennom jegerens egen hurtighet og treffsikkerhet med spyd eller bue. Dette er en jakt for dem som verdsetter motet som en guddommelig egenskap” (824a).

Vender vi oss så til den idrettslige delen av Platons program for utdannelsen – og utdannelsen er det som ligger ham aller mest på hjertet i *Lovene* – blir det der sagt rett ut at idrettens mål er å forberede til krig (832d). Platon foreslår da også tilsvarende justeringer av det klassiske olympiske konkurranseprogrammet. De tradisjonelle grenene diskos og hopp er ikke engang nevnt, og løpsøvelsene skal foregå under våpen. Spesielt fremheves brytingens militære betydning, for bryting er ”det nærmeste man kan komme nærkamp i krig, og det er for krigens skyld vi må drive med bryting” (814d).

Det forundrer oss derfor ikke at når vi kommer til den egentlige militære opplæring, er det den enkeltes personlige mot som opptar Platon. Spesielt insisterer han på at øvelsene må være så realistiske at pysene avsløres, for eksempel skal ikke bruken av kastevåpen gjøres helt ufarlig. Dette kan riktignok føre til at en og annen blir drept under øvelsene, men det vil jo dreie seg om et uforsettlig drap, gjerningsmannen skal

regnes uskyldig etter at foreskreven renselse er foretatt, og lovgiveren må betenke at "om noen få menn dør, vil det komme andre etter som er like dyktige" (831a).

Her kunne man få det inntrykk at Platon er rent ut militaristisk. Det er ikke tilfelle. Ingen kan "bli en ekte lovgiver med mindre han regulerer militære saker for fredens skyld snarere enn fredstidens anliggender for krigens skyld" (628d). Det er denne filosofien som senere fikk nedslag i den kjente latinske sentensen *si vis pacem, para bellum*, "ønsker du fred, så rust til krig". Bevisstheten om krigens lidelser og ødeleggende virkning kommer riktignok ofte til uttrykk i gresk litteratur, helt fra krigsdiktet *Iliaden*, men det kunne ikke bli plass for noen pasifisme i den greske bystatskulturen, selv ikke hos filosofene. Og i *Lovene* er det statens sikkerhet og fortsatte eksistens som er det altoverskyggende. Platons glorifisering av personlig mot og tilsvarende ringeakt for menneskeliv er helt i tråd med det prinsipp som flere ganger kommer til uttrykk: Det er fellesskapet som er viktig, ikke enkeltmennesket. Lovgiveren kan ikke tilstrekkelig ta seg av fellesskapet dersom han også skal ta hensyn til den enkelte borgers ve og vel.

Pussig nok er det likevel nettopp i behandlingen av militærlivet at vi finner et av de ytterst få steder i verket hvor Platon stopper litt opp og legger for dagen en viss forståelse for enkeltmenneskets skjebne. Det gjelder "skjoldkasteren" (*rhipspis*), han som slenger fra seg skjoldet for lettere å kunne flykte fra fienden. Handlingen er et velkjent litterært motiv hos antikke diktere, fra Arkhilokhos til Horats; i Athen var det imidlertid en forbrytelse som førte til tap av borgerlige rettigheter (*atimia*), og *rhipspia* var en av de tre handlinger det etter loven var uttrykkelig forbudt å beskyldte en borger for dersom man skulle unngå å bli trukket for retten for ærekrenkelse (de to andre var å ha drept sin far og å ha gitt sine foreldre juling).¹ Det er på dette punktet i *Lovene* at Platon legger stor vekt på at man må være ytterst forsiktig så man ikke urettmessig beskylder noen for å være en "skjoldslenger". Det kan være mange grunner til at en soldat kommer tilbake uten sitt skjold, han kan ha ramlet utfor en skrent, han kan ha blitt overrasket av uvær osv. Her er Platon så engasjert og omstendelig at man kan få inntrykk av at han har spesielle hendelser i tankene. Kanskje vi her har enda en indikasjon på at han har lest Thukydids. I Thukydids dramatiske beskrivelse av det nattlige slag om den strategisk viktige Epipolae-høyden i Syrakus har vi nemlig en illustrasjon nettopp av hva Platon mener med eksemplet "ramle utfor en skrent": Under den panikkartede flukten ble mange athenere rett og slett tvunget utfor en bratt skrent av fiendene. Så heter det til slutt i beskrivelsen: "Antallet skjold som ble tatt var imidlertid atskillig større en antallet drepte, for av dem som ble nødt til å kaste seg utfor skrenten og mistet skjoldet, var det ikke alle som omkom, noen klarte å redde livet" (7.45). Disse kunne altså ha risikert å bli anklaget for *rhipspia* i ettertid og fradømt sine borgerlige rettigheter.

Sjøfart og sjøkrig

Det mest slående resultat av Platons ensidige oppfatning av den enkelte soldats kampmoral er imidlertid hans sterke skepsis til sjøfart, og dermed til sjøkrig. Samtalen om den beste samfunnsordning i *Lovene* har sin bakgrunn i at det skal grunnlegges en ny stat på et forlatt sted på Kreta, og en av deltakerne i samtalen, Kleinias, har fått i oppdrag å utarbeide en forfatning. I begynnelsen av 4. bok diskuteres de ytre, fysiske, forutsetningene for en vellykket stat, og Atheneren blir da meget betenkt over at der er gode muligheter for en brukbar havn, men trøster seg med at byen tross alt vil ligge 80 stadier fra sjøen. Nærhet til sjøen fører nemlig til handelsvirksomhet, som igjen fører til vareimport og pengeøkonomi, og dette skaper ”utspekulerte og upålitelige karakterer”.

En tilsvarende demoraliserende virkning på troppene har sjøkrigen. ”Sjøkrig innebærer nemlig at soldatene stadig foretar utfall for så å storme tilbake til skipene i en rask retrett. Slik skaper de det inntrykk at det ikke er en skam å nekte å våge livet ved å holde stand mot angripende fiender, og de har rimelige unnskyldninger på rede hånd når de mister våpnene sine eller griper til flukt ’uten vanære’, som de kaller det.”... ”Til dette kommer at flåtestyrken i en stat ikke lar æren gå til de beste stridskreftene i seierens stund; det er nemlig styrmannen og befalingsmannen ombord og roerne og en blandet skare av tvilsomme individer som skaffer seier, og det er ikke mulig å hedre den enkeltes innsats på korrekt vis. Men hvordan kan man få en riktig samfunnsordning når man ikke lenger har denne muligheten?”

Derfor deler heller ikke Platon samtidens oppfatning at det var grekernes seier i sjøslaget ved Salamis som reddet Hellas under perserkrigene, men seirene som fotsoldatene vant ved Marathon og Plataiai: ”det første var opptakten til redningen for grekerne, det andre fullførte verket. Disse slagene høynet moralen blant grekerne, mens sjøslagene virket motsatt, hvis jeg får lov å snakke slik om slagene som bidro til vår redning”.

Platon er altså klar over at hans påstand vil virke overraskende, men selv påbe-roper han seg selvste Homer ved å sitere et sted i Iliadens 14. sang hvor Odyssevs tar Agamemnon i skole fordi han gir ordre til å sette skipene på sjøen på et tidspunkt da akéerne ligger under for trojanerne i kampen. Han visste altså ”at når hoplitene er i kamp, er det ingen god idé å la dem ha trierer på sjøen like ved”, sier Platon (707a).

Men Platons skepsis til sjøkrig hører snarere hjemme i en annen tradisjon hos grekerne, jeg tenker på det negative ettermæle som helten fra Salamis, Themistokles, fikk i ettertid som en forslagen og uhederlig leder, i kontrast til den patriotiske og bunnhederlige Aristides. Herodot gir som kjent et ikke særlig flatterende bilde av Themistokles, han bringer videre flere historier som må ha gått på folke-

munne i Athen, og sikkert har vært oppmuntret av Themistokles' politiske motstandere.² Før slaget ved Artemision skulle han ha latt seg bestikke med 30 talenter for å overtale sine menn til ikke å flykte unna, men ta opp kampen med perserne, videre skulle han ha drevet med utpressing av penger fra noen av øyene, for "der var ingen ende på hans grådighet" (8.112).

Det er betegnende at Thukydid ikke fører videre denne tradisjonen. Han fel-ler ingen moralsk dom over Themistokles i sin lange og merkelig herodoteiske ekskurs om hans karriere i 1. bok, tvert imot tilskriver han ham lederegenskaper som knapt noen annen leder hos ham blir til del (1.138.3).

Hos Thukydid er det en annen kontrast vi kan spore i talene. Den forakten for sjøfolk som er så tydelig i *Lovene* dukker der av og til opp i dorisk retorikk, hvor "øyboere" (*nesiotai*) brukes, kombinert med jonere, med en klart nedsettende klang. Den spartanske hærføreren Gylippos oppildner sine menn før kampen med å si at "det kunne ikke tolereres om de, som jo var peloponnesere og dorere, ikke skulle anse seg i stand til å beseire og drive ut av landet jonere og øyboere og en gjeng sammenraskede mennesker (*xynklydes anthropoi*)" (7.5.4). Og motstandsle-deren i Syrakus, Hermokrates, kritiserer sine egne i sin tale til folkeforsamlingen i Kamarina fordi de ikke har vært villige til å slutte seg sammen og mer energisk vise "at her har de ikke å gjøre med jonere og hellespontere og øyboere, [...] men dorere, frie menn fra et uavhengig Peloponnes, nå bosatt på Sicilia" (6.77.1). Her gjøres dorerne til representanter for den gode, gammeldagse militærmoral som sik-ker fedrelandets frihet. De som har sjøen som nabo, er derimot utsatt for alskens ytre påvirkninger, og blir lett kasteballer i stormaktskonflikter.

Perikles derimot snur betegnelsen "øyboer" til noe positivt når han i sin første tale hos Thukydid legger frem for atenerne sin strategi: "Å beherske havet er av stor betydning. Tenk dere om: Dersom vi hadde bodd på en øy, ville vi jo være uinntakelige. Nå må vi forestille oss at vi nærmest er øyboere, vi må la lands-bygda med husene våre fare, og gjøre sjøen og byen trygge" (1.143.5, med hen-spilling på atenernes strategi under perserinvasjonen).

Grekerne var seg bevisst at det var perserkrigene som hadde gjort Athen til en sjømakt. Hos Thukydid blir denne kjensgjerningen benyttet i retorikken på begge sider under peloponneserkrigen. Gylippos oppmuntret syrakusanerne til å ta opp kampen mot atenerne til sjøs ved å forsikre dem at atenernes maritime dyktighet ikke var noe medfødt som de kunne sette sin lit til i all evighet, "tvert imot var de opprinnelig mer landkrabber enn syrakusanerne, det var først da de ble tvunget til det av perserne at de ble sjøfolk" (7.21.3).

I den athenske propaganda omtales imidlertid dette store skifte i den militæ-re balanse med stolthet. I ateneren Euphemos' lange svartale til Hermokrates i den nevnte Kamarina-forsamlingen, er det et hovedtema at makten til sjøs gir

athenerne rett til å herske over andre. ”Etter perserkrigene, da vi hadde skaffet oss en flåte, klarte vi å fri oss fra spartanernes herredømme og lederskap. Det var jo ikke noe mer grunn til at de skulle bestemme over oss enn vi over dem, bortsett fra at de på det tidspunktet var sterkere enn oss” (6.82.3).

Thukydid, som jo har greie på krigføring, er klar over flåtens uvurderlige betydning for athenerne. Disse ordene, som han legger i munnen på Perikles, kunne godt ha vært hans egne, hvis de ikke også er det: ”Ved å operere fra vår flåte har vi vunnet oss større erfaring med krigføring til lands enn peloponnesernes landoperasjoner har skaffet dem erfaring med sjøkrig. Sjømannskap er noe som de ikke lett vil klare å tilegne seg. Dere har jo trent på dette helt siden perserkrigene, og enda er dere ikke utlærte. Hvordan skal bønder, uvante med sjøen, kunne utrette noe særlig? De vil jo ikke engang få anledning til å gjennomføre øvelsene sine når vi med vår store flåte gjennomfører våre blokader. [...] Sjøkrig er, som knapt noe annet, en kunst. Skal man mestre den, kan man ikke tillate seg å gjøre treningen til en bisak, snarere må alt annet bli en bisak” (1.142.5-9).

Krig og moral

Men Platon kunne nok se en god grunn til å beklage at fedrebyen så sterkt hadde satset på sin flåte dersom han tenkte tilbake på Athens historie i det 5. århundre. To ganger hadde det jo skjedd at Athen, i tillit til sin overlegenhet på havet, engasjerte seg sterkt i fjerne land, og begge gangene endte det med en katastrofe. Første gangen var i forlengelsen av perserkrigene, rundt 460, da en flåte på 200 athenske og allierte skip opererte rundt Kypros. På et tidspunkt da vi skulle tro at Athens militærmakt hadde nok å gjøre på den hjemlige front, lot de seg lokke til Egypt for å støtte en frigjøringskamp mot perserne der. Vi er dårlig informert om de følgende begivenheter i Egypt, Thukydid omtaler dem med noen få setninger og etterlater mange spørsmål. Men så mye er klart, at athenerne, etter seire i første omgang, av en eller annen grunn ble værende der i mange år, og at krigslykken etter hvert snudde. Dette er Thukydid's oppsummering: ”Slik gikk grekernes styrker til grunne etter seks års kamper. Bare noen få av de mange deltakerne klarte å redde seg til Kyrene ved å marsjere gjennom Libya, mens de fleste omkom” (1.110.1).

Ikke alle historikere kan få seg til å tro at Egypt-eventyret var så ødeleggende for Athen som vi kan få inntrykk av fra Thukydid, men når det gjelder det store Sicilia-felttoget athenerne foretok under peloponneserkrigen 45 år senere, som likeledes splittet deres militære styrker på to fronter langt fra hverandre, vet vi at ordet katastrofe er berettiget. Dersom Platon leste Thukydid's beskrivelse av stemningen i Athen da det ble besluttet å sende den imponerende armadaen, kan vi godt tenke oss at han ble styrket i sin moraliserende holdning. Igjen og igjen frem-

holder Platon i *Lovene* at begjær etter materielle goder er menneskenes største forbannelse, og Thukydide legger ikke skjul på at motivet hos de fleste athenere nettopp var håpet om større velstand: "Den store mengde og den menige soldat regnet med at de ville gjøre fortjeneste i første omgang, og at en utvidelse av Athens makt ville føre til et kontinuerlig behov for tjenester for fremtiden. Følgen av denne overdrevne iver hos flertallet var at de som var skeptiske, forholdt seg passive av frykt for å gi inntrykk av at de ikke var gode patrioter" (6.24.3-4). Også ekspedisjonen til Egypt kan godt ha hatt økonomisk vinning som motiv, slik en historiker har antydnet: Epigrafiske kilder attesterer kornmangel i Attika i tiden før kornforsyningen fra Svartehavsområdet ble sikret ved Perikles' ekspedisjon dit i 430-årene (Meiggs 1972, 95).

Kanskje det likevel ikke er så stor forskjell i hovedsyn mellom filosofen og generalen/historikeren som vi får inntrykk av ved en overfladisk lesning. Oppfatningen av Thukydide som den saklige og objektive betrakter som ikke gir seg av med moraliseringer, er blitt betydelig svekket de siste tiårene. Faktisk kan vi nå oppleve å se ham omtalt rett og slett som "moralist" (Powell 2001, 79). Først og fremst er det synet på hans holdning til det athenske imperium som har skiftet så bemerkelsesverdig. Fra å mistenke Thukydide for å støtte athensk imperialisme og beklage at det til slutt gikk så galt, er det nå hans kritiske holdning til athenernes politikk Thukydide-forskere er opptatt av å lese ut av hans verk.

Hva er det så historikeren stiller seg kritisk til når han følger sin hjembys politikk under peloponneserkrigen? Jo, det er blant annet nettopp det samme som Platon fremhever som den største forbannelse, deres *pleonexia*, deres "lyst etter mer". Athenernes stadige jakt etter mer går gjennom Thukydides verk "like a Wagnerian *leitmotiv*", sier A.G. Woodhead i sin bok om maktbegrepet hos Thukydide (Woodhead 1970, 42). Og Thukydides kritiske holdning retter seg ikke bare mot Athens ledere, men like mye mot folket. Formuleringer av typen "slik folket nå en gang har for vane" er karakteristisk for Thukydides holdning. Og det var jo også den vanlige athenske borger som mest tjente på Athens ekspansjonspolitikk og imperialisme. Fordeling av konfiskert jord, levebrød for tusener av roere i flåten, sikker tilgang av importert korn og andre varer er stikkord her. "The common people of Athens, the poorer classes, were both the driving force behind, and the beneficiaries of, the empire", konkluderer M.I. Finley (Finley 1978, 122).

Det er nærliggende å tro, som to ferske bøker har argumentert godt for, at vi skal se i Thukydides ovenfor nevnte *stasis*-ekskurs en analyse av peloponneserkrigens årsaker og vesen i sin helhet (Price 2001; Balot 2001, se s. 143-154). Dette ville for det første forklare at historikeren har gitt denne analysen en så uforholdsmessig stor oppmerksomhet, det var jo ikke det eneste eksempel på indre stridigheter i de greske statene. Det er dessuten det eneste stedet Thukydide har gitt betydelig plass for

sine personlige vurderinger, ellers pleier han å legge moralske dommer i munnen på historiens aktører, og det er vanskelig å vite om holdningene som uttrykkes i talene også er Thukydids egne. Det er videre et avsnitt hvor Thukydids åpenbart har lagt særlig omhu i selve formuleringene. Thukydids forsøker å vise at hele peloponneserkrigen var en *stasis* i større format, en sykdom som angrep de greske statene. Og nettopp i dette lange avsnittet er *pleonexia* et gjennomgangstema.

Men der hvor Thukydids særlig tydelig setter en forbindelse mellom athenernes *pleonexia* og imperiets undergang er Perikles-portrettet i 2. bok (Hornblower 1987, 188). Perikles hadde rådet athenerne til å være tilbakeholdne (*hesykhazein*), holde flåten ved like og unngå å utvide sitt imperium, men athenerne gjorde det motsatte, ledet av ærgjerrighet og profittjag (*idia kerde*), noe som fikk skadelig virkning for krigen videre (65.7).

Den positive vurderingen av Perikles og den tilsvarende kritiske omtalen av hans etterfølgere etterlater likevel et ubehagelig spørsmål: Var ikke athensk politikk preget av, for ikke å si bygget på, *pleonexia* også før Perikles' død? Mente Thukydids at den rastløshet og ha-mer-politikk som Athens motstandere klaget over, kunne være en kreativ kraft så sant bare byen hadde vise og autoritative ledere?

Dette vil vi aldri få svar på. Thukydids holder fremdeles sine egne meninger godt for seg selv. Derfor blir vi da heller aldri ferdige med ham, noe som nærværende binds honorand selv er et eksempel på. Hva Platon mente, er vi derimot aldri i tvil om. Men *Lovene* er ikke på samme måte en bok vi gjerne kommer tilbake til igjen og igjen. Og er vårt emne krig, går vi vel heller til generalen enn til filosofen. Men det alvor og engasjement Platon legger for dagen når han i sitt alderdomsverk tar for seg nødvendigheten av den psykologiske beredskap, sier oss også en god del om krigens konstante realitet i den greske bystaten.

Noter

- 1 Kilden til denne loven er Lysias' 10. tale.
- 2 Themistokles-tradisjonen er inngående behandlet av Podlecki (1975). W. Blösel har nylig forsøkt å sannsynliggjøre at Herodot med sin Themistokles-omtale har ment å advare Perikles-generasjonens athenere mot maktbegjær og ekspansjonstrang ("The Herodotean Picture of Themistocles: A Mirror of Fifth-century Athens", i Luraghi (2001) 179-197).

Referert litteratur

- Balot 2001 = R.K. Balot, *Greed and Injustice in Classical Athens*. Princeton.
 Finley 1978 = M.I. Finley, "The Fifth-Century Athenian Empire", i *Imperialism in the Ancient World*, ed. P.D.A. Garnsey and C.R. Whittaker. Cambridge.
 Hornblower 1987 = S. Hornblower, *Thucydides*. London.
 Luraghi 2001 = N. Luraghi (ed.), *The Historian's Craft in the Age of Herodotus*. Oxford.

Meiggs 1972 = R. Meiggs, *The Athenian Empire*. Oxford.

Podlecki 1975 = J. Podlecki, *The Life of Themistocles. A Critical Survey of the Literary and Archaeological Evidence*. Montreal & London.

Powell 2001 = A. Powell, *Athens and Sparta. Constructing Greek Political and Social History from 478 BC*. 2nd ed. London and New York.

Price 2001 = J.J. Price, *Thucydides and Internal War*. Cambridge.

Woodhead 1970 = A. G. Woodhead, *Thucydides on the Nature of Power*. Cambridge Mass.